

SÄDESÄRLANS FÖRSVINNANDE

Av Robert Nilsson, Svartlå

Nej jag ska inte skrämmas! Det är inte fågeln sädesärlan som håller på att försvinna, det är den yrkesgrupp som ibland skämtsamt kallats för "sädesärla", inseminatören, eller i vardagligt tal "seminörn". Jag har fått ett dokument i min hand, matrikeln för "Nedre Luledalens seminörförening" som startades runt 1960. Pietetsfullt noggrant förd av Alf

Svanberg Boden som var en av de första seminörerna i föreningen. Fascinerande inte för dess innehåll av namn på bönder som anlitat seminverksamheten utan för att det är ett perfekt utsnitt av lanbrukshistorien i Edeforsbygden under 1960-talet.

Men för att hamna rätt i historien så drar vi förutsättningarna lite kort. Eftersom jordbruket och kreatursskötseln i mångt var basen för landsbygdens inkomster och det som främst försålades från gårdarna var mjölkprodukter så måste man få korna att kalva en gång per år för att detta skulle kunna ske. För att en ko ska få en kalv krävs då naturligtvis en tjur. Tjurhållning var inget som man gärna ägnade sig åt i onödan då olycksfallsrisken fanns där och Edeforsbygden har haft sin beskärda del av olyckor innehållande tjurar och dess skötare. Det var även relativt dyrt, då en tjur åt upp lika mycket foder som en ko men inte gav avkastningen på det fodret i form av mjölk som kossan gjorde. Att hålla tjur blev då allt mer kostsamt ju färre kor gården hade, så kunde man samarbeta om tjurhållningen så gjorde man oftast det.

I gamla tider hölls vanligen en så kallad "bytjur" av en av bönderna, ofta roterade tjurhållningen runt mellan olika gårdar. I många fall hölls en så kallad "vintring" eller med våra dagars mått en ungtjur som fötts på våren året innan han gör tjänst. Tjurar gick att använda för betäckning från ca 12

månaders ålder och var mer lätthanterliga när de var unga. Dåligt humör började oftast synas runt två års ålder och det gjorde att man oftast slaktade bort dem efter en säsong "tjänstgöring". Undantag fanns naturligtvis och i vissa fall på mer avlägset liggande gårdar så sparades tjuren längre och tämjdes för körslor av olika slag, allt för att den skulle göra rätt för fodret den åt upp.

Under 1900-talet försökte man öka avkastningen på jordbruket med att förbättra kreatursskötseln dels via utfodring och dels via avel. Tjurarna uppmärksammades då som de djur som det var viktigast att försöka höja kvaliteten på, helt enkelt för att en tjur ju blev far till en hel bys kvigkalvar som om några år var korna man mjölkade. Hade då tjuren dåliga anlag så mjölkade hans döttrar

sämre. För att påverka detta bildades med hushållningssällskapen som hjälp tjurföreningar som med statliga bidrag försökte ha kvar tjurarna en längre tid så att man hann se hur avkomman var innan tjuren blev slaktad. Hade tjuren då bra döttrar så försökte man placera den i en ny tjurförening och nyttja den där. Systemet med tjurföreningar fungerade inte helt smärtfritt. Dels var det inte många bönder som ville ta på sig uppgiften att vara tjurhållare för storväxta äldre tjurar, och dessutom då alltid finnas tillhands när grannar kom med en ko som man ville ha betäckt. Ekonomin i de mindre tjurföreningarna var heller inte alltid god, och om man tvingades slakta bort en tjur i förtid uteblev de statliga bidragen. De var heller inte i alla byar man kunde få igång tjurföreningar. Ibland köpte det lokala hushållningssällskapet in en tjur som fick åka runt ett par månader vardera i byar som inte hade tjurförening för att tillföra nytt blod till kreatursstammen i bygden.

SEMINVERKSAMHETEN STARTAR

Under 1940-talet börjar man utveckla teknik för att kunna slopa tjuren ute i besättningen (artificiell insemination). Det fanns sjukdomar som kunde följa med tjurhållningen och tjuren kunde under parningen överföra sjukdomarna till korna. Smittsam kastning (kon aborterar fostret) var ett gissel och kunde kosta djurägarna som delade tjur stora pengar då korna inte fick kalv och därmed inte mjölkade och intäkterna uteblev. 1946 bildas den första seminöföreningen i Sverige som byggde på att tjurar stod tillsammans i ett stall och samlades på sperma var tredje dag som sen delades upp i doser och användes av seminören ute hos föreningens medlemmar. Sperman hanterades färsk och kunde användas upp till fyra dagar efter samlingen, den skickades både med buss och tåg landet runt. Ett seminörsknep för att "liva upp" sperma som höll på att tappa livsgnistan var att droppa i lite mjölk i sperman som då kvicknade till och klarade en dag till.

Under sextiotalets början utvecklades frystekniken för sperman som frystes ned i flytande kväve (-196°) i små strån som sen tinades upp innan användning. Det finns idag tjursperma fryst på mitten av 60-talet som fortfarande är fullt användbar. Ett språng från en fullväxt tjur kan ge drygt 1000 doser fryst sperma. Under färskspematiden räckte språnget till betydligt färre doser. Fördelarna med den centraliserade tjurhållningen var uppenbara, färre risker för skötarna och så kunde man få tillgång till flera olika tjurar och oftast av en klart bättre kvalitet än i den lokala tjurföreningen.

1954 bildas Norrlands tjurcentral i Nyland Bollstabruk och där stallas tjurar upp för spermaproduktion, till den ansluter sig sen seminöföreningar i Norrland och först i Norrbotten är Piteå och Arvidsjaur 1959 och som sagt Nedre Luledalen med Edeforsbygden 1960. Man kan utan att överdriva likna betydelsen med "semin" intåg i lantbruket med övergången från häst till traktor som dragkraft.

Den stora minskningen av mjölkproducenter hade pågått sen slutet på 40-talet men när seminöreningen gör sitt intåg i Edeforsbygden 1960 så finns fortfarande en stor mängd gårdar kvar med mjölkkor. Att utvecklingen gått rasande snabbt visas av att på många av gårdarna hade korna redan 10 år senare försvunnit, likväl ger matrikeln en bra bild av hur omfattande djurhållningen var i Edefors i början på 60-talet. För dokumentationens skull sätter vi upp medlemmarna byavis som de var förda i matrikeln med medlemsnummer.

Bodträskfors. Göran Enberg 40251, Bengt Nilsson 40346, Gotthard Blomberg 40595, Bertil Eriksson 40272, Bengt Wilhelm Värja 40742.

Bovallen. Rodrik Larsson 40450, Eivon Larsson 40479, Beda Agustsén 40554.

Edefors. Algon Sundqvist 40572.

Gransjö. Sven Lundh 40505, Fingal Nyström 40539, Helge Halvarsson 40700, Emil Hansson 40773.

Gullträsk. Erik Heinonen 40630, Evert Sandling 40846.

Harads. Harald Andersson 40302, Johan Hedenberg 40444, Harald Hedenberg 40449, Ivar Eriksson 40500, Uno Hedström 40507, Erik Nordkvist 40483, Ehnfrid Hedberg 41046.

Havsträsk. Alvar Nyström 40522, Ivar Nyström 40654, Arnold Strömberg 40696, Helge Blomkvist 40868.

Klusån. Helge Långström 40480, Robert Långström 40533.

Kokhed. Elma Holmström 40857.

Krokfors. Gustav Larsson 40335, Magni Matsson 40339, Sven Palm 40418.

Lakaträsk. Yngve Fors 40718.

Lerbäcken. Erik Broström 40651.

Lillå, Bfs. Erik Larsson 40357, Henning Larsson 40540.

Långtjärn, Bfs. Holger Broström 40408.

Lövberg, Bfs. Ivan Eriksson 40473.

Storsand. Karl Erik Nordberg 40889, Klas Kjellman 40905, Karl Axel Sandgren 40912, Sigfrid Granström 40914, Charles Berg 40957, Edvard Johansson 41020

Svartlå. Artur Johansson 40297, Adolf Ejderoth 40311, Folke Vännström 40325, Assar Selberg 40369, Börje Nyberg 40424, Herbert Nilsson 40427, Thorsten Pettersson 40434, Gabriel Nilssons sterbhus 40460, Bror Nilsson 40487, Johan Nilsson 40495, Lennart Isaksson 40576, Artur Larsson 41150.

Svartlå södra. John Eriksson 40290, Mauritz Sundén 40412, Ville Stenbäck 40667, Villehard Andersson 40714, Hilding Eriksson 40990.

Södra Harads. Elof Andersson 40267, Halvar Andersson 40435, Bror Öhman 40454, Harry Blomquist 40455, Ivan Lidén 40461, Robert Eriksson 40466, Bertil Andersson 40474, Evert Rosander 40485, Elof Nilsson 40453, William Larsson 40519, Göran Sundström 40535, Manfred Blomquist 40769, Svante Lundkvist 40799.

Sörviksudden. Helmer Palmgren 40404.

Tällberg. Ture Nilsson 40513.

Åkerby. Rudolf Nilsson 40247, Sigvard Andersson 40306, Ingemar Nilsson 40320, Artur Nilsson 41146.

Överäng. Bengt Nilsson 40255, Verner Öhrvall 40949.

Man fick medlemsnumret vartefter man började anlita seminförningens tjänster och som synes på numrens spridning inom byarna, så slutade man allmänt med tjurhållning och började anlita semin rätt snart. Ett undantag var uppenbarligen Storsand, vars alla medlemmar har rätt höga nummer vilket nog betyder att tjuren överlevde några år längre där än i övriga Edeforsbygden.

Att det där med övergången till semin inte var något alla såg på med tillförsikt är nog klart. Från mitt hem berättas om att när tjurföreningen, som farfar var ordförande i och tjurhållare för, skulle läggas ned så blev de två systrarna Gabriella och Frideborg (Ella o Bojan) Nilsson som drev Gabriel Nilssons sterbhus mycket förtörnade och gick i protest från medlemsmötet med repliken att ”ingenting får då vara som förut”, vilket i och för sig inte sen hindrade att även dom gick med i seminförningen.

Det kunde även vara åt andra hållet och Heikki Stenbäck berättade för mig om att när hans föräldrar Ville och Aino flyttade till Södra Svartlå så sköttes tjurhållningen av syskonen i ”Pär-Härsch”. En sommarkväll kom Aino vandrandes den dryga kilometern till dom med en mycket brunstig och villig ko. Men syskonen var ju väldigt traditionsbundna och bestämda med tiderna och hade redan gått och lagt sig för kvällen när Aino kom fram. Erik hade bara pekat på klockan och skakat på huvudet oavsett Ainos bönande för kons behov. Det blev inget annat än att gå hem med oförrättat ärende, och svärande hade hon förklarat för Ville att det inte gick att vara beroende av folk som själva aldrig ”fått nåt” när det skulle till, så nu går vi med i seminförningen! Och med det fick Nedre Luledalen sin sexhundra sextiosjunde medlem. Det behöver väl knappast sägas att Per-Härscharna aldrig gick med, dom fortsatte med tjur!

Nå vad har då allt detta med ”sädesärlans” försvinnande att göra? Ja idag är det så få användare av seminförningens tjänster kvar att det står inte på förrän man lägger ned den verksamheten. Om det fanns dryga 80-talet användare endast i Edefors så är det idag färre i hela Norrbotten. Idag seminarer de flesta större lantbrukare själv och det blir för få användare kvar med för långa avstånd mellan för att tjänsten ska kunna tillhandahållas kostnadseffektivt. Så det anställs sen snart 20 år inga nya husdjurstekniker som det heter idag för att utföra inseminationer. Exakt när den sista seminören i Norrbotten slutar vet ingen idag, men som det ser ut, så går det med stormsteg åt det hållet att det är ett yrke som försvinner. En utveckling som man för 25 år sedan inte såg komma.